

SLOVANSKA MITOLOGIJA.

Študijsko gradivo za 2. in 3. letnik pri predmetu
Uvod v mitologijo v okviru dodiplomskega študija
Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo
Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
Študijsko leto: 2024/2025

DOC. DR. SAŠA BABIČ

Inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU

Raziskave Slovanske mitologije

- ▶ „mitopoetično izročilo“ (Vjačeslav V. Ivanov, Vladimir N. Toporov idr.)
- ▶ „duhovna kultura“ (Nikita I. Tolstoj, Svetlana M. Tolstoja, Ljudila N. Vinogradova)
- ▶ „religiozno-mitološke predstave“, „praslovanska kultura“ (Oleg N. Trubačov)
- ▶ „polidoksija (Leszek J. Moszynski, Henryk Lowmianski)
- ▶ „predkrščanska religija“ oz. „poganstvo“, „starosvetnosti“ (Milko Matičetov)
- ▶ Nikolaj Mihajlov: beseda ‚mitologija‘ je dvoumna, ker je po eni strani skupek mitov kot vir preučevanja, po drugi pa tudi veda, ki to gradivo preučuje;
„mitologija“ =poganska predkrščanska religija + relikti in prežitki tega poganstva
→ slovanska mitologija = vse, kar je povezano s poganstvom prvih Slovencev
 - ▶ 3 obdobja: 1) doba predkrščanskega poganstva; 2) doba pokristjanjevanja / dvoverstva; 3) poznejša „demonološka“ doba

Baltoslovanska skupnost (N. Mihailov)

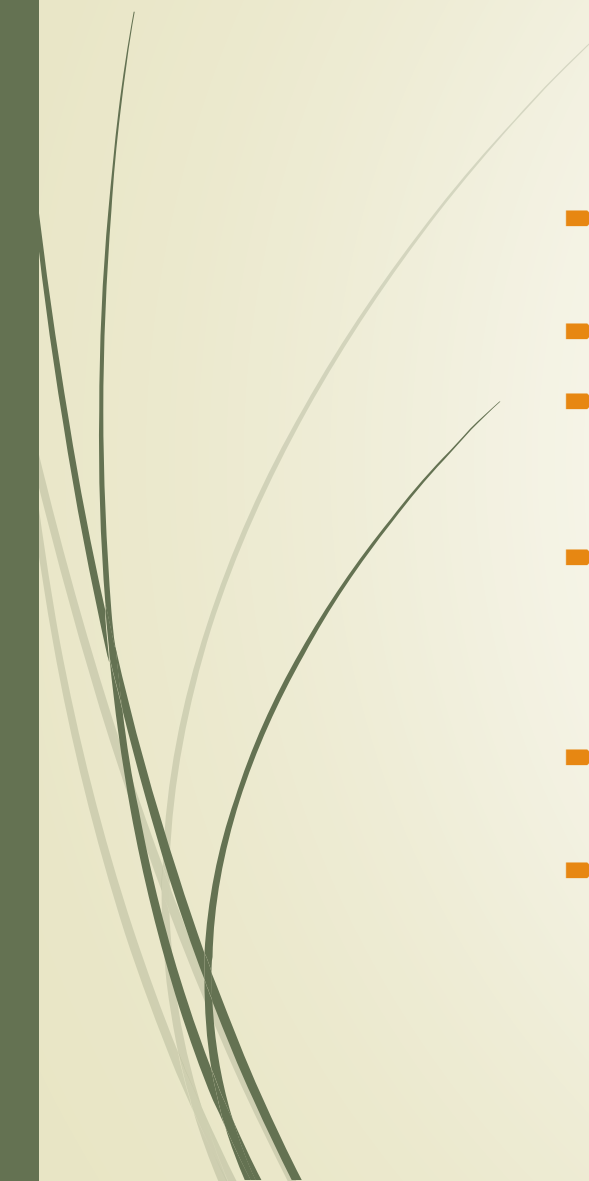
- ▶ Etnogenetska evolucija je bila bolj zapletena, kot je predstavljena v teoriji o prvotni baltoslovanski skupnosti → rekonstruirana je prvotna shema, ki jo na mitološki ravno lahko primerjamo z obnovitvijo indoevropskega jezika na lingvistični ravni, kar pomeni, da nimamo nobenih pisnih virov v indoevropščini, vendar na podlagi gradiva velikega števila jezikov smemo domnevati, da so vsi te jeziki konkretna realizacija neke prvotne sheme → enako trditev je moč uporabiti tudi za rekonstrukcijo religije oz. mitološke mentalitete.
- ▶ Ta skupnost naj bi obstajala od 5. st. pr. n. št. in 5. st. n. št.
- ▶ Pokristjanjevanje Slovanov je potekalo relativno pozno; nekateri relikti poganstva so se ohranili celo do XIX. stoletja.
- ▶ Temeljno raziskovalno vprašanje Mihajlova: če je poganstvo obstajalo, v čem se je izražalo in kaj ga je sestavljalo? Kaj v resnici je sploh bilo?

Štiri Glavne teorije o balto-slovanskih odnosih

Balti in Slovani naj bi bili povezani (podoben neodvisen razvoj baltskih slovanskih narečij). Jezikoslovci so precej zgodaj opazili arhaičnost baltskih jezikov in hkrati njihovo podobnost s slovanskimi, čeprav je bilo jasno, da ne spadajo med slovanske. Navadno govorimo o treh baltskih jezikih, v katerih imamo pisne vire: litovščina in letonščina, pruščina (ni več živ jezik). Poleg teh naj bi obstajali tudi jeziki drugih baltskih plemen (Selov, Kuronov, Jatvingov itd.), vendar o njih nimamo nobenih pisnih virov.

- ▶ Baltoslovanski „protojezik“ (Schleicher)
- ▶ Neodvisen, a istočasen in podoben razvoj baltskih in slovanskih dialektov v dobi razpada indoevropskega jezika (Miller)
- ▶ Ponovno zблиžanje baltskih in slovanskih jezikov (Endzelins, pozneje malce drugače tudi Trubečëv, podobno tudi Rozwadowski)
- ▶ nastajanje slovanskih jezikov iz perifernih baltskih dialektov (Ivanov in Toporov; to sta potrjevala s poimenovanji bogov).

-
-
- ▶ Glavni problem: pomanjkanje t. i. prvotnih virov, tj. opisov verovanj, šeg in mitov iz obdobja, ko je bilo poganstvo uradna religija slovanskih plemen.
 - ▶ Znani viri: Prokopij, staroruska besedila in pesnitve, kronike, biografije škofov
 - ▶ Prvo znano poročilo o poganstvu Slovanov je nekaj povedi iz Prokopija iz Cezareje iz l. 562, ki pravi da Slovani verjamejo, „da je en Bog, tvorec strele, vrhovni gospodar vseh stvari, in njemu žrtvujejo živino in druge žrtve“.
 - ▶ Podatki so le za dve večji slovanski tradiciji: za vzhodnoslovansko in za tradicijo baltskih Slovanov oz. Polabcev, tj. plemen, ki so živela ob Baltiku na obali Severnega morja in na otoku Rujnu (nem. Rügen) → ti dve tradiciji sta imeli poganski panteon, bili so maliki, svetišča, zelo verjetno tudi razred žrecev / svečenikov.
 - ▶ Ni podatkov o poganstvu južnih in zahodnih Slovanov (pokristjanjevanje je bilo izvedeno že prej)
 - ▶ Današnje rekonstrukcije temeljijo predvsem na jeziku in folklori, v primerjavi s pičlimi zgodovinskimi viri je folklor zelo bogata.

Baltski mitološki okruški

- ▶ Litva: mit o dvoboju med Perkunasom (gromovnik) in Velnias (htonsko božanstvo)
- ▶ Latvija: Pesmi *daine* z mitološko vsebino opisujejo: Perkonosa (božji kovač), Dievsa (absolutno vrhovno božanstvo), Savle (žensko božanstvo, sonce), Menes (mesec)
- ▶ Najpodrobnejša analiza virov baltske mitologije je predstavljena v knjigi nemškega znanstvenika Wilhelma Mannhardta iz leta 1936; starolitovska božanstava omenjajo tudi ruski *Volinski letopisi*.

Predkrščanska religija vzhodnih slovanov, tj. kievskaja rusija

- ▶ Nestorjeva kronika: Povest' vremennyh let, napisana konec XI., začetek XII. stoletja.
 - ▶ Poročilo, da je Knez Vladimir leta 980 poskusil osnovati uradni poganski panteon. Pred svojo palačo je dal postaviti kipe: lesenega boga groma in bliska Peruna s srebrno glavo in zlatimi brki, nato Horsa, Dažboga, Striboga, Semargla in edino žensko božanstvo Mokoš.
 - ▶ Nekateri znanstveniki mislijo, da sta Hors in Semargl božanstvi iranskega izvora.
 - ▶ V drugih poročilih iste kronike je rečeno, da je pod hribom bival Volos oz. Veles, bog živine.
 - ▶ Že l. 988 je Vladimir sklenil sprejeti krščanstvo in je uničil vse malike (sežgati in vreči v Dneper).
 - ▶ Dolgo časa je vztrajalo t. i. dvoverstvo: skupaj s krščanskim Bogom so ljudje častili nekdanja poganska božanstva (ki so postali demoni); posamezni krščanski svetniki so prevzeli vloge poganskih bogov: sv. Elija in sv. Jurij sta tako dobila lastnosti Peruna, sv. Frol [Florus] pa je postal zaščitnik živine in tako dobil vlogo Velesa.

Predkrščanska religija baltskih slovanov in polabcev

- ▶ O religiji baltskih Slovanov in Polabcev poročajo kronisti Titmar iz Mersenburga (umrl je l. 1018), Adam iz Bremna (konec XI. stol.) trije biografi škofa Otona iz Bamberga – Menih iz Prieflinga, Evo in Herbord (XII. Stoletje)
- ▶ Pomembnejši vir so še: *Chronica Slavorum* Helmolda (napisana med 1164-1168); *Gesta Danorum* Saksona Gramatika (napisana konec XII. stoletja, tiskana prvič šele 1514)
- ▶ Na podlagi kronistov baltskih Slovanov so rekonstruirana imena, o njihovih vlogah vemo zelo malo:
 - ▶ Sventovit – verjetno prvo in glavno božanstvo v Arkoni na otoku Rujnu, imel je štiri glave in belega konja
 - ▶ Troglavi Triglav na črnem konju
 - ▶ Svarovič
 - ▶ Jarovit
 - ▶ Rujevit
 - ▶ Porevit
 - ▶ Porenut
 - ▶ Černeboh
 - ▶ Prove
 - ▶ Pripegala
 - ▶ Podaga
 - ▶ Živa, edino žensko božanstvo baltskih Slovanov

-
-
- ▶ Prve korake v rekonstrukciji slovanske mitologije je naredil Roman Jakobson: predlagal je uporabo podatkov kronistov in lingvističnega, arheološkega, folklornega in drugega gradiva; zavzemal se je za razvijanje primerjalne mitologije.
 - ▶ Njegovo delo sta nadaljevala Vjačeslav V. Ivanov in Vladimir N. Toporov → metoda skupne rekonstrukcije na podlagi prvotnih virov in vseh drugotnih podatkov (lingvistika, toponimika, arheologija, predvsem folkloristika) → možnost obnovitve „glavnega mita“ slovanske mitologije.
 - ▶ Ivanov in Toporov sta domnevala, da gre pri Polabskih Slovanih pri imenih bogov za opisne pridevke:
 - ▶ Sventovit = svet, svetel, svetloba
 - ▶ Belobog = sveto in svetlo božanstvo; v drugi tradiciji je to Perun
 - ▶ Černeboh = v opoziciji Sventovitu; v drugi tradiciji je to Veles pod hribom
 - ▶ Ivanov in Toporov ugotovita, da je beseda bog iranskega izvora.

-
-
- ▶ Rekonstrukcija Ivanova in Toporova slovanske mitologije oz. mitopoetične misli privede do treh slovanskih bogov (*Issledovanja v oblasti slavjanskih drevnostej*, 1974); trije bogovi:
 - ▶ Perun – glavni bog Vladimirjevega panteona
 - ▶ Veles / Volos – bog živine
 - ▶ Mokoš

Rekonstrukcija glavnega osnovnega mita (Ivanov, Toporov)

- Rekonstruktivna smer je vedno uporabljala folklorno gradivo (ni bila zgolj abstrakcija)!
- Izhodišče: v baltski folklori je ohranjena zgodba o Perkunasu, ki se bori z Velniasom in ga preganja. Perkunas meče strele, Velnias pa se hoče skriti pod hrast ali kamen. Ko ga Perkunas udarja s strelo, dežuje. → Ivanov in Toporov sta domnevala, da velja isti motiv tudi za slovansko tradicijo in predstavlja t. i. glavni mit, tj. bitka nebesnega gromovnika proti htonskemu božanstvu dolnjega sveta. (zgodba o boju med bogom in nečistim (= hudič))
- Pomembna opozicija: Perun (bog) = zgoraj, njegov nasprotnik, Veles = spodaj (v vodi) → šele ko se hudič umakne v vodo, ga bog pusti pri miru (voda = kraj nečistosti). Ta boj se v različnih variantah odvija med, npr. bog : zmaj, bog : vrag, bog : baba jaga, bog : kača
- TOREJ: isti bog gromovnik z istimi vlogami
- te liki so „alo personas“, tj. različna imena, ki predstavljajo isto vlogo. Ob tem lahko govorimo tudi o alo rekvizitih.
- Pogosta forma zgodbe je ‚vprašanje – odgovor‘, kar spominja na model kozmogonskih mitov: dvoboj med bogom in hudičem lahko razumemo kot dvoboj dveh načel, ko iz kaosa nastane kozmos (lahko bi šlo celo za faze stvarjenja)
- Pogosto je v zgodbah ubit zmaj ali kača; Veles ima podobo kače, Veles je povezan s smrtjo, je vladar onostranstva, gre za kraj, kjer se smrt spet prevrača v življenje → večno ciklično vračanje.

Rekonstrukcija glavnega slovanskega mita

- ▶ Bog nevihte / gromovnik Perun, ki živi visoko na nebu ali na gorskem vrhu, preganja svojega nasprotnik, ki pogosto privzame podobo kače ali zmaja in živi spodaj – na zemlji ali pod zemljo. Vzrok spora med tema vrhovnima bogovoma je Velesova kraja živine, ljudi ali žene nebesnemu bogu. Med bojem se Veles, ki ga preganja Perun, umika in se skriva pod drevesom ali kamnom. Spreminja se v človeka, konja ali kravo, kačo, zmaja, Perun pa med dvobojem udarja s strelo v drevo ali kamen in ju razkolje. Perunovi zmagi sledi dež, ki prinaša plodnost.
-

Rekonstrukcija slovenske mitologije

- ▶ Rekonstrukcija je narejena na podlagi slovanske mitologije; slovenska mitologija kot lokalna tradicija, ki je nastala kot nadaljevanje skupne praslovanske mitološke oz. verske tradicije in je trajala vsaj do pokristjanjevanja Slovencev (VIII. stoletje), dejansko pa še dlje (F. Kos predvideva verske boje med pogani in krščanskimi Slovenci 765 in 767)
- ▶ Ostanki starih verovanj so v bajeslovju (mitološka bitja in motivi)
- ▶ Malo letopisnih poročil o starodavnih verovanjih južnih Slovanov; domneve slonijo na arheoloških odkritjih (slovansko svetišče na Ptujskem gradu), toponimih, hidronimih z mitološkim pomenom, nekateri rituali

Opisi slovenskih starožitnosti

- ▶ J. V. Valvasor (*Slava vojvodine Kranjske*, 1689) o poganskih bogovih starih Kranjcev in vpeljavi krščanske vere na Kranjskem (VIII. stoletje);
- ▶ A. T. Linhart (*Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 2*, 1971) je poskušal sestaviti slovenski panteon, en del je vzel iz zgodnjih virov (od Helmolda do Karla Antona XVII. Stoletje), drugi je naveden na podlagi avtorjevih opažanj in se nanaša na originalno kranjsko bajeslovno in etnografsko gradivo. Piše o bogovih Sventovidu oz. Belibogu oz. Belincu in o enem zlem božanstvu Čartu oz. Černibogu → to naj bi po Linhartovo slikalo poganski dualizem(→ glavni mit!!). Linhart navaja še dve skupini bogov: t. i. slovansko-kranjski bogovi z lastnostmi dobrega boga (Triglav, Radegast – bog veselja, Živa – boginja življenja, Koleda – bog praznikov, Božič – mali bog, bog gostoljubja, Pohada / Pohad – bog vremena ali nevihta, Provo – bog pravičnosti, Kurenec / Kurent – slovenski Priap oz. bog plodnosti, Krodo / Grodo / Gruden – slovenski Saturn, bog časa) in slovansko-kranjski bogovi z lastnostmi zlega boga (Vrag, Zlodej / Slode, Hudič, Skrat, Mora). → Tak panteon NI obstajal, opiše pa Linhart neke aluzije na relikte starih verovanj in na stanje tedanje demonologije.

-
-
- ▶ 19. stol.: J. Trdina, D. Trstenjak, J. Navratil idr. so objavili zbrano gradivo v različnih etnografskih časopisih (*Slovenski Glasnik, Novice, Kres, Letopis Matice Slovenske* idr.) – obtoženi pretirane fantazije, celo mitomanije (I. Grafenauer), vendar vse najbolj znane in v strokovnih člankih večkrat navedene zbirke slovenskega bajeslovja in folklore (J. Pajek, K. Kelemina) navajajo te zbiralce. → čeprav gre za veliko domišljije, še vedno mislimo, da je v zbranem folklornem gradivu veliko zanimivih in verodostojnih stvari.
 - ▶ Karl Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi* (1895-1923)
 - ▶ J. Pajk, *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev* (1884)
 - ▶ Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 1930 – zbirka, zasnovana na podlagi vseh prej zbranih podatkov; v predgovoru je skupaj podati sistemski pregled slovenskega bajeslovja. Danes se nekateri Keleminovi zaključki zdijo naivni, vendar je njegova zbirka eden najboljših virov za slovensko ljudsko mitologijo: vsebuje mitska bitja z imeni praslovanskih bogov, tudi slovenska demonologija je dobro predstavljena (Divji mož, Gorni mož, Škrat, Škropnik, Čatež, Kurent, Vile, Rojenice, Belin, Mora, Trutamora itd.).

-
-
- ▶ Zbiranje in sistematiziranje etnografskega, deloma mitološkega gradiva v 20. stol. še: F. Kotnik, V. Möderndorfer, N. Kureš, P. Zablatnik, M. Matičetov, J. Mal
 - ▶ Damjan Ovsec
 - ▶ M. Matičetov: „Sledov višjega verstva na Slovenskem namrel ne poznamo; izjema je samo Perun, ki se nam je obdržal v ustnem izročilu od Porabja do Ptujске gore kot sinonim za grom in tresk: „Perün bije“, „Parün je fčesna““
 - ▶ Roberto Dapit, Monika Kropelj Telban (*Od Ajda do Zlatoroga*), Miram Mencej, Barbara Ivančič Kutin (*Krivopete*)

Perun

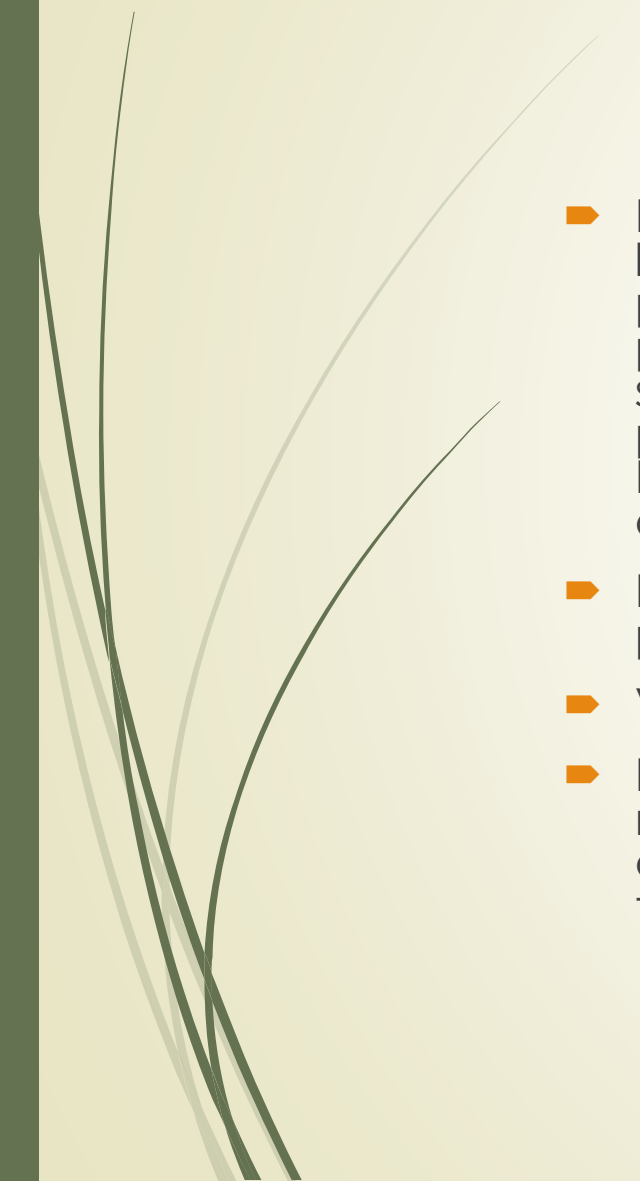
- ▶ ‚gromovnik‘, odgovoren za vsa atmosferska dogajanja
- ▶ Nebesni bog, ki ima osrednjo vlogo v stvarstvu, skrbi za ciklično obnavljanje dogajanja; v dvoboju premaga svojega nasprotnika Velesa (pogosto v podobi kače ali zmaja), enako kot Zeus premaga stoglavo pošast Tifona, germanski Thor kačo Jormungandr, Indra ubije Vritro, iranski Atar premaga triglavega zmaja Aži Dahako, babilonski Marduk premaga pošast kaosa Tiamat, egipčanski bog Ra vedno znova premaga kačo Apofis ...
- ▶ Ni ohranjeno, kdo je bila Perunova družica oz. žena
- ▶ Latvijske daine: Perun ima devet sinov; lahko bi bil tako oče kot brat Kresniku v primeru incestne zveze, saj sveta poroka med bogovi ni nič posebnega – tokrat bi lahko prišlo do svete poroke med materjo in sinom.
- ▶ Zaradi orožja, ki ga je božanstvo vihtelo v roki – strele sekire, kladiva, puščice – so mnoga ljudstva v Gromovniku videla rudi boga vojne. Perun naj bi z zlato sekiro, s kladivom ali strelo, im. *tarambalta*, udarjal po sovražni kači. (podobno Thor in mjolnir) > „Perun bije“, „Perun fčesna!“, iskre, ki letijo od ognja in kolesnic vlaka: „perünje“
- ▶ Četrtek = Perunov dan (prim. Thor > Thorsday > Thursday)
- ▶ Drevo: hrast; netresk; brinov grm ali perūnovu perje
- ▶ Krajevna imena

Trot premaga babilonski kačjo kraljico

- ▶ Kresnik je imela brata Trota. Ž njim se je enkrat peljal na zlatih kolah na gostijo h kačji kraljici. Ko se en čas peljeta, je začelo hudo germeti. Kačja kraljica pa ni Kresnika terpela, čeravno se mu je zmirom prilizovala. Pošlje tedaj kačo, ktera je kakor orel imela silne peroti. Naglo z megle zleti na njega, in ga hoče zaklati. Al Trot je s svojo zlato sekiro ji glavo odsekal. Kača z repom v oblake mahne, in z oblakov se izlije neizmerna ploha na zemljo, tako da sta se Kresnik in Trot skoro potopila. Al zelenki so z bistrimi nogami dirjali kot blisk in so rešili svojega gospodarja iz povodnji. (Fran Pohorski, 1858)
- ▶ Trot oz. Perun > trotiti < udarjati, tolči, trot = ,netilo, kresilo‘

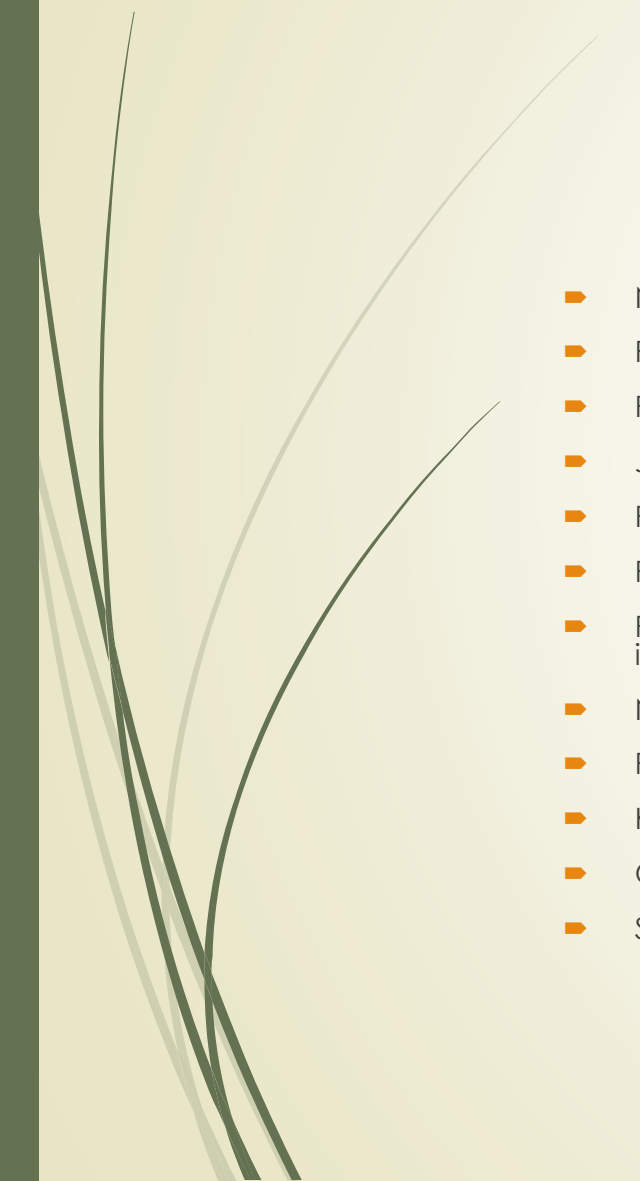
Veles

- ▶ Kozmogeneza: kozmična kača, ki ob stvaritvi sveta podpira, istočasno pa latentno tudi ogroža svet (tudi riba Faronika); kozmogonska kača ali zmaj predstavlja nevarnost bodisi soncu bodisi vodnemu viru, flori in favni na zemlji, povzroča naravne ujme in nevihte ali pač zapre vodo kot vir življenja (npr. v starem Egiptu kača Apofis ogroža sonce, v vedski mitologiji kača Virtra povzroča sušo, svet ogrožajo tudi mezopotamska pošast Tiamat, hebrejski Leviatan, grški Tifon ...) → življenje je podrejeno zakonitosti umirjanja in rojevanja oz. večnega prenavljanja in cikličnega kroženja.
- ▶ Kadar prevlada nad nebesno silo, povzroči kaos in propad.. V mirujočem stanju pa s svojim (v krog zvitim telesom) simbolizira večno kroženje in ciklični tok časa.
- ▶ Veles je slovanski bog podzemnega sveta, bog živine in povzročitelj kaosa
- ▶ Prevezemal je različne podobe: zmaj, kača, črni bik; prevladati je želel svojega nasprotnika Peruna ali Kersnika s tem, da jim skuša ugrabiti čredo, zlatega kozla ali nevesto. Ugrabljeno zapre v pečine, v svoj pusti skalni grad, včasih imenovan tudi zlati grad.

O velikanu vouvelu

- Po Pohorju otroke strašijo: ne hodite od doma, dokler bomo na planini derva sekali ali na rovtah kosili, ker utegnil bi priti divji mož Vouvel in vas v svoje duplo odnesti. Starec Karmot iz Pečevnika so mu rekli, da je Vouvel v Turjaku v visoki gori šentiljske fare v globoki dupli skrit. On je tako močan pa tudi gladoven, da za jutrek celega junca poje in vso Mislinjo izpije. Enkrat je pastir pod košato bukevjo zaspal. Ko se zbudi, falilo mu je devet krav. Po stopinjah spozna, da so krave šle proti Turjaku v globoko duplo. Ko v duplo stopi, je videl Vouvela spati. Iz nosnic se mu je sapa kadila, kakor dim iz kovačnice. Bela žena ga je muham branila. Pastirju se je zdelo, da ima Vouvel rep. Bežal je, kar je mogel, da gospod fajmoštru pove. Oni pridejo in z žegnano vodo poškropijo. Vouvel se zbudi in se spremeni v pozoja (= zmaj) in švigne čez planine. Povsod, koder je letel pa so se lomile najmočnejše jele (= jelke). (Fran Pohorski, 1859)

PERUN

- ▶ Nahaja se **na hribu (zgoraj)**
- ▶ Povezan je s **hrastovim gozdom**
- ▶ Povezan je z **gromom in strelo**
- ▶ Je **bojevit in strašen bog**, oborožen s sulico
- ▶ Povezan je z **ognjem in vodo**
- ▶ Povezan je s **konji in vozovi**
- ▶ Povezan je z idejo **četrtnosti** (kar je podoba stabilnosti in celosti)
- ▶ Nadzoruje štiri letne čase
- ▶ Povezan je s **četrtnikom** = 4. dan v tednu
- ▶ Knez in njegovi vojaki
- ▶ Orožje, vojna
- ▶ Smrt v boju

VELES

- ▶ Povezan je z **živino, kmeti in bogastvom**
- ▶ Povezan je z **reko**
- ▶ Njegovo mesto je **pod hribom (spodaj)**
- ▶ Knezovi podaniki, kmetje
- ▶ Imovina (živina)
- ▶ Smrt z bolečinami (zlatenica)

Poskus rekonstrukcije: Kresnik (N. Mihajlov)

- ▶ O Kresniku piše že Kelemina v svoji zbirki: gre za mitološki lik slovenske tradicije, ki je v teku časa imel svoj razvoj od nekega božanstva čez hipostazo božanskega junaka do legendarnega kneza vseh Slovencev (Kelemina 1930)
- ▶ Nekateri pripovedke navajajo Kresnika kot sina nebeškega vladarja, v drugih pa je majhno lokalno mitsko bitje, ki se bori zoper druga htonska bitja, kot so štrige, zmaj, lintvor, tolovaj, pozoj, kače ipd.
- ▶ V zadnji hipostazi je Kresnik v poznejših folklornih virih knez iz grada Vurnberka, ki nadaljuje bitko proti istim htonskim bitjem kakor prvi mitski Kresnik.
- ▶ Kelemina navaja tudi hudega Kresnika ali Vidovino, ki je sovražnik dobrega, pozitivnega Kresnika → jasno je, da gre za istega Kresnika v različnih fazah razvoja istega mitskega bitja. Struktura Kresnikovih bajk je enaka: neko htonsko bitje nekaj krade Kresniku (živino, ženo, sestro ...), Kresnik se spusti v boj s sovražnikom, ga tepe s kladivom, strelo, bliskom, na koncu reši žrtev htonskega nasprotnika. Po bitki dežuje ali pada na polja zlata pšenica.
- Lastnosti Kresnika sovpadajo z lastnosti gromovnika, htonsko bitje ustreza prvotnemu Velesu, ki je poleg vsega bog živine zato poskuša krasti prav čredo ali krave Kresniku → na podlagi gradiva lahko domnevamo, da je Kresnik poznejša slovenska različica grom Peruna. VENDAR: Medtem ko Perun ostaja glavni nebesni bog, je Kresnik bližji človeku in je tudi izpostavljen smrti. Odhaja s tega sveta na onega, a se vselej znova vrača.
- Ne smemo izključiti dejstva, da je Kresnik apelativ oz. epiteto ime nekega višjega božanstva → etimologija besede 'kres' je povezana s pojmom ognja, udarca, torej bliska, ki je tako rekoč udarec z ognjem in obenem ena glavnih karakteristik Peruna.
- ▶ Kresnik se bojuje z nasprotnikom v različnih podobah: kot krilati Kresnik, bik, merjasec, pes ... odvisno od tega, v kakšni obliki se pojavi sovražnik.
- ▶ Je jasnoviden ali pa ima psa Vedeža, ki ima štiri oči, kar pomeni nenehno budnost in čuječnost.
- ▶ V boju vedno zmaga.

Razna sporočila o Kresnikih (Kelemina 1930)

I. Slovenci so nekdam imeli po raznih krajih svoje varuhe, ki so gospodovali njihovi deželi in jih varovali nadlog. Imenovali so jih Krstnike. Če sta se dva Krstnika vojskovala, je zmagalec vselej pridobil svoji deželi srečo in blagostanje. V deželi zmagančevi pa se je vrstila nadloga za nadlogo; polja niso rodila, v goricah je bila slaba trgateg in ljudje so bolehal za kužnimi boleznimi. (Sv. Anton v Slovenskih goricah.)

II. Če se v času žetve na večer v oblakih bliska, pa nič ne grmi, ampak samo blisk šviga iz oblaka v oblak, tedaj se Krsniki med seboj za snopje poskušajo. Vsak Kresnik ima svoj kraj. (Sv. Barbara pri Vurbergu.)

III. Kadar se v daljavi bliska, pa se nič groma ne čuje, pravijo ljudje, da se Krstniki med seboj za dežele bojujejo. Vsaka dežela ima namreč svojega Krstnika, a o tem nihče kaj prida ne zve, niti njegova žena ne. Krstniki so dijaki črne šole, ki se izučevajo v babilonskem stolpu. Tisti, ki je v boju druge premagal, ima v svoji deželi najboljšo letino. To je spoznati po tem, da ima sadje: jabolka, hruške, slive, pa tudi vsakovrstno zelišče — posebno znamenje. Če je to znamenje podobno meču, je očitno, da je Krstnik premagal sovražnike

z mečem. Tedaj bo tudi prihodnja letina dobra. Ako so pa na sadju pike, so se streljali s strelami in bo prihodnja letina slaba. Pazite samo, pravijo ljudje, da ima vsak sad v resnici nekako znamenje. — Iz onih bojev se Krstniki vračajo često docela razsekani domov, pa se hitro zvrčijo. (Radislavci.)

IV. Slovenci blizu Gorice imajo vero, da se na večer pred Šentjanžem bojujejo coprnce s Krstniki. Krstniki pa so dvanajsteri bratje; to je: če je v kaki družini od enega očeta dvanajst sinov, je dvanajsti med njimi Krstnik. O kresu so ti Krstniki v veliki nevarnosti, ker jih coprnce napadajo z rahlami in koli ali pravzaprav z ostanki rahel in kolcev, ki se odlomijo in ostanejo v zemlji, kadar se v jeseni te stvari pobirajo in pospravljajo. Da bi torej coprnce ne imele orožja, s katerim bi se borile s Krstniki, se kmetje potrudijo, da porujejo vse konice iz zemlje.

V. Valvasor nam sporoča ljudsko vero, da se prikazujejo ob Pivki v določenih časih, recimo na Sveti večer, velike množice duhov, ki jih imenujejo ljudje Vedavce (Vedavèze). Ti duhovi baje otrokom izpijejo kri, tako da morajo umreti. Tem strahovom pa se postavljajo po robu drugi duhovi: Šentjanževci in se bore z Vedavci. Mnogo ljudi je že videlo take boje.

Mokoš

- Vsa verstva sveta vsebujejo verske predstave o pramateri / Magna Mater oz. darovalki življenja (frigijska Kibela, sirijska Atargis, feničanska Astrata, Sumerska Inana, babilonska Ištar ...)
- Perunova žena, ki jo želi ugrabiti Veles / Volos = eden od razlogov za boj med njima.
- Glavna boginja
- Staroruska predstava: ženska z veliko glavo in dolgimi rokami, prede ponoči; poudarjeni seksualni atributi (velike prsi, razpuščeni lasje), je razuzdana (mokošja = ženska razuzdanega, nemoralnega vedenja), obilje ljubezni; zaveznica poročin, vodi porod (nastopa kot mati)
- Njen dan je petek
- Zaveznica preje, tkanja in glasbe; voda in preja sta imeli osrednje mesto v kultu tega božanstva, ki so mu Rusi rekli tudi Mat' syra [Vlažna mati zemlja]
- Z njo povezane številne prepovedi in tabuji: prepovedano je puščati kodeljo (počiščeno predivo za ročno predenje), ker bi jo sicer Mokoš spredla; prepoved pranja perila; tabu spolnih odnosov na ta dan
- Povezana je z dnem, mokroto, vlago, vodo, vodnjaki, temo, nočjo, ovčjo volno, prejo ...
- Toponimi, hidronimi (potok Mokoš v Prekmurju)

Mokoška

- ▶ Mokoška je nekoč živela v zamočvirjenem kraju Grünau, nedaleč od trga šent Florjan pri Ložnici, ki često prestopa bregove. V starih časih je bil kraj obdelan, kakor dokazujejo izkopanine iz rimskih časov. Danes tam stoji samotni kmečki dvor. Nekoč pa se je dvigal v tem kraju grad ajdovske kraljične Mokoške, ki je bivala v njem. Grad je bil obdan z večno zelenimi vrtovi. Storila je ljudem zdaj kaj dobrega, zdaj kaj hudega, kakor se ji je ljubilo; posebno je rada odnašala otroke. Slednjič jo je Bog kaznoval. V burni noči se je pogreznil grad s svojimi vrtovi. A Mokoška ni bila pogubljena, temveč se je še pogosto prikazovala ljudem pod raznimi ženskimi podobami. Še vedno je odnašala otroke, posebno take, za katere starši ne skrbijo dobro.

Slovensko bajeslovje

Stvarjenje sveta in riba faronika (v slovenskem ljudskem izročilu)

- ▶ Primarno vlogo pri kozmogoniji ima voda
- ▶ I. Grafenauer izpeljal primerjavo Trdinovih bajk s širokim mednarodnim gradivom in pri tem odkril presenetljivo podobnost stvaritvenih mitov ljudstev na različnih kontinentih sveta. Primerjavo je mnogo let pozneje nadaljeval Zmago Šmitek.

J. Trdina, 1858 (Ljubljanski zvon, 1881)

Dokler so bili ljudje še ajdje, niso vedeli, kako je Bog svet ustvaril, pa so si pripovedovali to tako, kakor jih je učila kriva vera. Mislili so, da je Bog od konca spal. Ko pa je prišel čas, da se je zbudil in se je začel ozirati, ustvaril je njegov prvi pogled našo lepo zemljo, njegov drugi pogled naše preljubo sonce, njegov tretji pogled našo preljubo luno, vsak poznejši pogled pa bleščečo zvezdo. Bog se je začudil čudnim rečem, ki so jih ustvarile njegove oči, in jih je hotel razgledati. Ali kolikor dalje je prišel, tem več je bilo zvezd, ker so se za vsak trenutek za eno pomnožile.

J. Trdina: Odkuda čovjek (čuo u mengšu), 1858 (Ljubljanski zvon 1881)

Bog se je naveličal potovati in se je vrnil na nazaj na našo zemljo. Z obličja mu pade na zemljo kaplja potu in iz te kaplje se je rodil prvi človek. Ustvarjen je bil iz božjega potu v večni spomin, da si mora s potom svojega obličja svoj kruh služiti.

Vinko Stubelj: Stvarjenje sveta s pogledom, s potapljanjem in stvarjenje človeka iz božjega potu (rokopis)

Naši su se stari klanjali naravnim silam, kao u obće svi narodi, nu tu ima ipak malo razlike, er oni su te naravne sile personifikali. Oni imadu u tom tako lepe i uzvišene misli, da se ji moramo baš diviti: dočim bijahu Nemci osobito u tom baš barbari. Prva jim bijaše vjera u stvoritelja. Propoveda se, da Bog (personifikana reč „Bog“ znaći: „sreća“) od veka spavao; nu sudjeno bi (-dakle fatum-) da se probudi; probudio se i počeo gledati oko sebe te svaki pogled promeni se u zvezdu. Tako je postala i naša zemlja po jednoj pripovedki; (druga nam pako pripovedka kaže, da se je Bog kupao, a kad bi izašao iz mora, ostalo mu zrno peska pod noktom, koje mu kašnje odpalo i jer bi tada sve ostalo kamo bi palo, tako je i onaj pesak ustavijo se na morju, i šnjega je postala naša zemlja). Čim dulje bi gledao, tim više bi postalo tih zvezda i ostalih stvorenja. On se začudi nad tom, ter se odpravi na put, da razgleda sve što je stvorio. Tako putujuć dodje napokon i do naše zemlje, gde umoren odpoćine, muzga pota mu padne i – po uzvišne misli! – eto ti iz te prvog čoveka! Čovek jedakle postao iz muzga božjega pota, i zato bi imao na svetu truditi se, da se proživi – eto ti i tu misli kršćanskoj nalik!

J. Trdina: Rodovitna prst iz božjega telesa (trdina, 1881)

Ajdje so si tudi pripovedovali, da je bila zemlja od konca pusta, vse sama skala. Rodila ni nič, pa tudi ni trebalo, da bi rodila kaj za živež. Med ljudmi je stanoval Bog sam z duhom in s truplom in jih hranil z nebeško mano. Ali ljudje so bili nesrečni, ker so se bali božje mogočnosti in bleščobe. A od večnega trepeta niso mogli v slast ne jesti, ne piti, nikar se po svoji volji kratkočasiti. Bogu so se ljudje smilili. Ločil se je od svojega trupla in se preselil v nebesa. Truplo pa mu je na zemlji zgnilo in se spremenilo v rodovitno prst. V božji prsti so si iskali ljudje sami svojega živeža in niso več potrebovali nebeške mane. In zdaj šele so se začeli veseliti svojega življenja in so bili srečni.

Riba faronika

- ▶ Svet noseča riba, ki podpira zemljo, predstavlja nosilno os zemlji, pri tem pa lahko povzroči potres ali njeno uničenje.
 - ▶ Kozmična riba oz. kača
 - ▶ Riba Faronika naj bi po ljudskem verovanju dobila ime po faraonovih vojščakih, ki so se spremenili v ribe, ko jih je požrlo Rdeče morje, ob določenem času pa spet privzamejo človeško podobo (Kropej 2008: 32)
-

Š. Kühar: Ribi povzročita potres

Naši stari lidje so milili, ka zämla na vodi plava. Zavolo tega so si potrs ätak razlagali. V-vodi, na štäroj zämla plava, sta dve jako välkivi ribi. Da sä teviribi plodita po vodi, pa sä štära od zämle počujsnä (oščojnä), äli pa z-räpon ponjoj vdari, te sä zämla strosi, to jä potrs. – Od potrsa sä nadälä pravi, ka spokolä rakä tak jä preäj pri nas inda dosta rakov bilo, zaj ji pa nefa väč, zato ka so zavolo zagnjäga potrsa si poginoli (V opombi: Te potrs jä büu prät.kakšimi 18 letmi).

- Izročilo o ribi, ki se vsakih sedem let obrne in povzroči potres, se je ohranilo v Porabju skorajda do današnjih dni, M. Matičetov je še 1970 posnel na trak kratko pripoved o noseči ribi:

Svet stoji na riba. Pa se vsikši seden lejt obrne, pa se te zemla strausi.

- Riba, ki podpira zemljo ima pomembno vlogo, saj lahko povzroči potres ali celo pogubo sveta → riba = izrazito kozmogonsko boštvo.

Ivan Kokopar: O ribi faroniki, tolminsko, 1886

Riba po morju plava,
riba Faronika.
Jezus za njo priplava
po morju globočin:
"O le čakaj, čakaj, riba,
riba Faronika!
Te bomo kaj prašali,
kak se po svet godi."

"Če bom jest z mojim repom zvila,
ves svet potopljen bo;
Če se bom jest na moj hrbet zvrnila,
ves svet pogubljen bo."
"O nikar, nikar, riba,
riba Faronika!
Zavolj nedolžnih otročičev,
zavolj porodnih žen."

Riba Faronika, relief iz Čedadada,
8. stoletje

D. Trstenjak: Svet na biku stoji, 1860

Večkrat sem čul proste Slovence praviti, da svet na biku stoji. V ti prislovisci nahajamo mal ostanek staroslovenske kosmogonije. Ne morem tukaj govoriti o različnih kosmogonijah indoevropskih narodov, samo omenjam, da je tudi veri starih Persov bik zapleten v stvaritev sveta. Početka vseh živih bitij zoroastrov sistem, kakeršni se nahaja v Bundeheši oblečen v mythus o biku (Urister), imenovan „Gošorun“, kterega je Ahriman ubil. Iz desne strani tega bika je prišel prvi človek Kajomoris, iz repa drevesa in rastline, iz krvi trs, iz semena pa razne živali /.../. – Tudi pri Serbih še se je ohranil ta ostanek staroslovanske kosmogonije. V Vukovem „Riječniku“ str. 212 berem: Gdjekoli pak u šali kažu, da zemlja stoji na volu, pa kad vo makne uhom, onda se zemlja zatrese. /.../

► Vuk Stefanović Karadžić, 1852, Zemlja stoji na zmajevem ognju ali na volu

Gdjekoji prosti ljudi pripovijedaju da zemlja stoji na vodi, voda na ognju, a oganj na zmajogorčevu ognju. Gdjakoli pak u šali kažu, da zemlja stoji na volu, pa kad vo makne uhom, onda se zemlja zatrese.

Vesoljni potop

- ▶ Povijest o božjem kokotu (Mengeš) - povzetek: Zemlja je bila pusta, Bogu je bilo žal, da je temu tako, zato je poslal svojega petelina, da se oplodi, kot ve in zna. Na Pečini petelin znese jajce s čudnimi močmi in namerami. Jajce se razbije in sedem rek se pocedi iz njega. Reke vse prekrijejo, kmalu vse ozeleni, začne rasti cvetje in sadje, ne da bi se ljudje sploh trudili, njive so polne pšenice, drevesa so polna jabolk in fig ter belega, najbolj finega kruha. Okrog tega raja pa so visoke gre, da zaščitijo ljudi od strašne burje. Ljudje so načeloma svobodni, zaradi svojega neznanja jim ni hudo, božji petelin pa jim vsak dan kikirika, da vstanejo, ko morajo jesti in ko in kaj naj delajo. Ljudje so bili srečni, edino petelin jim je šel na živce z nenehnim kikirikanjem in se odločijo, da bodo sami določili, kdaj bodo vstali, jedli in delali. To sporočijo bogu, bog se umakne z neba, petelin pa zakikirika, naj se pazijo jezera. Ljudje se veselijo in jim je bolje kot kdaj koli. Kmalu so začeli živeti brez reda in še vstati se jim ni ljubilo, da bi pobrali kruh z dreves, zato so drevesa kar požgali in iz pšeničnega klasja so delali metle. Oholost je bila vse večja in večja. Ždelo se jim je preveč vode, zato se odločijo do konca razbiti jajce, voda iz jajca pa preplavi celi človeški rod, ki umre. Raj se je napolnil z vodo in postal veliko jezero.

Kurent

- ▶ Rodovitnostno-lunarni lik, po razlagi F. Bezlaja božanstvo totemskega kulta s pomenom ustvarjajoči, snujoči
 - ▶ F. Bezlaj: primerjava Kurenta s pruskim Curche / Curcho < *kur, prim. lit. *kurti* „ustvarjati“
- ▶ Kurent praznuje na zemlji svoj god o pustu, ko našemljeni kurenti orjejo okoli hiše za debelo repo. Kurent naj bi podaril Kranjcu ajdo in vinsko trto, ker se je v vesoljnem potopu oprijel te rastline (Trdina, J. Bilc).
- ▶ Kurent je tako bil božanstvo plodnosti, razlagali so ga tudi kot neke vrste neke vrste slovenskega Dioniza oz. Bakha, indijskim Šivo, antičnim Priapom.
- ▶ I. Grafenauer: v njem videl slovansko božanstvo vina in veselja, lunarnega praočeta in hudobno višje bitje, ki naj bi izviralo iz praslovanske nomadsko-pastirske kulture.
- ▶ Arheološke raziskave S. Ciglenceškega so odkrile povezavo med Kurentom in antičnim kultom Kibebe → Kurent: kur- bi lahko prepoznali povezavo s kuro oz. petelinom in valjenjem jajca – atributom nebesnega boga stvarnika.
- ▶ Kurent praznuje na zemlji svoj god ob pustu, zato so ga ponekod uvrstili tudi med svetnike (sv. Kurent, sv. Pust)

-
-
- ▶ Pust in kurenti: ob koncu zime
 - ▶ V starih letopisih je zabeleženo, da je bilo pustovanje pogosto prepovedano, vendar nikoli niso uspeli izkoreniniti tega običaja → živa tradicija, ki kaže na pretekli obred: v procesiji so bili udeleženi neporočeni moški, ki jih je vodil starejši (poročeni) član, oblikovali so skupino, po navadi vaško skupino, šli po vasi od hiše do hiše in zbirali prispevke., t. i. pir Obred se je izvajal na prehodu iz zime v pomlad, čas, ko vlada negotovost, kar uvršča ta obred med iniciacijske obrede. Zdi se, da gre za paralelno dožemanje prehoda udeležencev rituala: iz fanta v moža. Zato so maske pomemben del obreda: maska da novo ritualno identiteto in možnost obnašanja izven norm. Sama maska naj bi pomenila neskončnost v bivanju v svetu onkraj.
 - ▶ Maske naj bi predstavljale tudi prednike, ki napovedujejo prihod plodnih dni in bogate letine.

J. Bilc: Pravljica od koranta (novice, 1857)

Dokler so stari Slovenci še malikovali, so mislili, da je bil v začetku sveta presrečni vek: da je kruh na drevju rasel in da je bilo pšenično klasje pol sežnja dolgo. Dečni ljudje so bili sprva dobri, pa kmalu so se pokvarili in postali hudobni. Tedaj so sklenili bogovi svet pokončati. Silno je počelo deževati in zemljo je zalila voda. Vsi ljudje so poginili, samo štirje so se rešili, da niso bili pokončani v strašni povodnji.

O treh povest molči, kako se je pa četrti otel, se ve. Bila je namreč na visokem hribu vinska trta, ki se je z vršičem dotikala neba. Prijel se je četrti te trte in začel plezati v višino. Kurent, pri starih Slovanih jako spoštovan bog, to vidi in se močno razveseli, da mož išče pomoči na drevesu, njemu posvečenem, in se usmili revnega človeka. Brzo je jela voda odtekat, zemlja pa se je vse bolj sušila. Rešeni človek je moral Kurentu, svojemu rešitelju, obljubiti zase in za svoje potomce, da bo vedno ljubil dve njemu sveti zelišči in užival njun sad. To sta bili vinska trta in pa ajda. Rešeni človek vzame v eno roko trto, v drugo pa ajdino steblo in se poda po širokem svetu iskat stanovanja. Na bregovih Jadranskega morja se ustanovi. Od vinske trte, ki jo je nosil v roki, odseče šibo in jo vtakne z vso močjo v zemljo. In res je še dandanašnji v Proseku zelo dobro vino. Tudi ajdo je vsejal. Njegovi sinovi so se razšli po Kranjskem in še zdaj še živijo Kranjci večidel od ajde in čislajo vino in se s hvaležnostjo spominjajo Kurenta, starega svojega dobrotnika.

Kurent je bil v veliki časti pri starih Slovenih, sedanji pust je spominski dan starega Kurenta. Posvečen mu je bil torek.

J. Hašnik: Kurent ima čudežne gosli, ko zaigra, mora vsakdo plesati (Novice, 1848)

Stari Slovenci so Kurenta imeli očeta šale ,mnogovrstne in so o njem mnogo smešnic basnali. Narimenitniši basen od Kurenta je, da je moglo vse plesati, kadar je svoje čudne gosli zagodel, in de takrat človek nobeniga družiga glasu ni slišal, kakor samo Kurentovo vižo, in je mogel po nji se tako dolgo veriti in gnati, dokler je Kurent godel.

M. Ravnikar-Poženčan: Korent

O njem pripovedujejo, da je imel gosli, ob katerih je moral vsakdo, kjerkoli je bil, plesarit, če je Korent nanje godel. Ko je hotel priti v nebesa, so ga pred nebeškimi vrati odslovili in nato je odšel proti peklu, ko ga je pa Lucifer zagledal, je pekel zaklenil in je duri tako trdno tiščal, da so mu kremplji pogledali skozi železna vrata, in jih je Korent nazadnje zakoval, tako da Lucifer ni mogel od vrat. Nato krene Korent spet proti nebesom in prosi, ker ga niso hoteli spustiti vanje, naj vsaj vrata malo odpro, da bi mogel vanje pogledati. To se je zgodilo, toda Korent je hkrati vrgel svojo malho skozi in prosil, naj ga spuste noter, da bi šel ponjo. Da so mu tudi to dovolili, je šel noter se usedel na svojo malho in ga tako z njegovega lastnega sedeža niso mogli pregnati iz nebes.

Zeleni Jurij

- Šentjúr, Šent-Jurij, Júrij, Júraj, Júrek, Vésnik
- Pomlad prinese zeleni Jurij v času pomladnega enakonočja, ko se poveča sončeva moč, ki spomladi prebudi zemljo in vegetacijo; prinaša pomlad, svetlobo, toploto
- Pogansko božanstvo je bilo preimenovano s krščanskim svetnikom sv. Jurij > jurijevo
- Ivanov in Toporov sta videla sledove glavnega mita, Jurija sta povezala s slovanskim Jarovitom, božanstvom rodnosti, ki so ga sprva častili menda 15. 4.

Priloga: v rastlinje ovit mladenič ali jezdec na zelene

Sv. Jurij (Štajerska)

Hodi, hodi sv. Juri,
no posvetu tak' zakuri,
a se vname zemlje koža,
zima nam se že prevnoža.

Hodi, hodi sveti Juri,
no po svetu tak' zakuri,
da b'mo skoro krave pasli
nimamo kaj nesti v jasli.

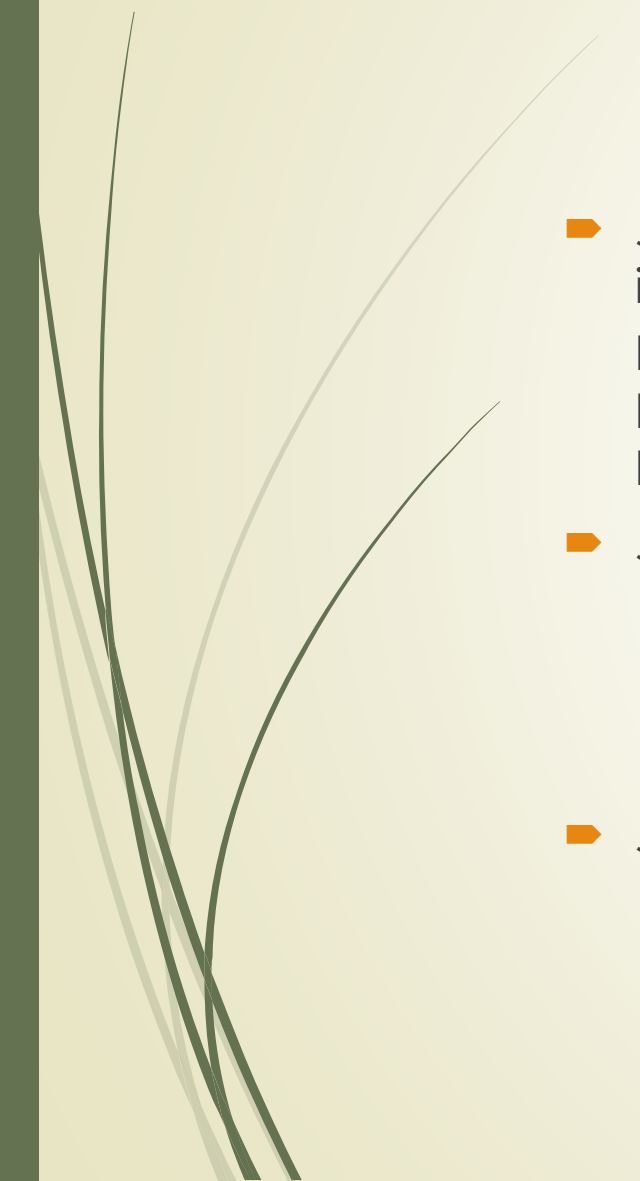
Hodi, hodi, sveti Juri,
no po svetu tak zakuri,
naj te trate zelenijo,
kosci skoro naj kosijo.

Hodi, hod, sveti Juri,
no po svetu tak' zakuri
da b'mo skoro gor na štali
seno in otavo phali.

> V tej pesmi ima opevan Jurij vlogo sonca, ki s toploto omogoči rast in rodovitnost.

- ▶ Jurjevanje: popevali in koledovali, zvečer zakurili jurijevanjski kres (Bela krajina, Koroška, Štajerska)
- ▶ Griblje, Bela krajina:
https://www.youtube.com/watch?v=IV2kmz2EA-8&ab_channel=VariousArtists-Topic

*Prošel je, prošel, pisani vuzem,
došel je, došel zeleni Juraj.
Donesel je, donesel peden dolgo travico,
laket dolgo mladico.
Dajte mu mesa, da se ne otresa,
dajte mu vina, da ga ne bo zima,
dajte mu pogači, da mu noga poskoči,
dajte mu groš, da vam dojde još.
Dajte mu masti, da bo vedno časti.
Dajte mu soli, za debele voli.
Dajte mu jajec, da ga ne bo zajec.
Dajte mu kruha, da ga ne bi muha.
Dajte mu mleka, zelena mu obleka.
Došel je došel po daleki poti,
po daleki poti, cipeli so votli.
Dreta mu je v Metliki,
šilo mu je v Ljubljani.
Dokler to sebere,
cipele razdere.
Blato mu je do kolenca,
voda mu je do ramenca.
Dajte mu dajte, kaj mu premorete,
nima kadi stati pred vašimi vrati.
Ki bi 'tel vse to sebrati,
bi se moral ranej stati!'²¹⁷*

-
-
- J. Kelemina: Vesnikovo mitološko vlogo je težko ločiti od Kresnikove, oba imata družico Vesno, v primerjavi s Kresnikom pa naj bi bil Vesnik tudi podoba sončnega junaka in umre od bratove roke; ubil naj bi ga brat ali pobrat pisani Jurij, Jarilo, Jarnik (Jarnik se v slovenskem izročilu pogosto pojavlja kot čarostrelec).
 - Jarnik:
 - Jurij spod brega, s puško sprega, rad bi ustrelil, ako bi mu kdo držal peto (ali gleženj).
 - Jurij s pušo jetra reže, plete mreže, v blato vreže.
 - Jurij v vlogi volčjega pastirja

M. Valjavec: Jurij – volčji pastir

Okrog Karlovca pripovedujejo, da se zbero na Jurijevo vsi volki (vunci!) na eno mesto in čakajo sv. Jurija, ki se nam pokaže tukaj v nenavadni časti volčjega pastirja (volčka). Prijaše na ognjenem kozlu (jarcu) in odkaže vsakemu, kje mu bo lov loviti in kaj delati.

- ▶ Na jurijevo so gnali pastirji živino na paši, saj so verjeli, da sv. Jurij zaveže volkovom gobce > na tem mestu se sv. Jurij približa Velesu, ki je zavetnik živine.

Plodnostni vegetacijski mit

- Vegetacijski mit: **gre za hojo skozi leto**
- Novo leto se začne na novoletni dan, ki je začetek leta; leto je ciklični čas, novo leto pa raziskovalci postavljajo na različne datume: Belaj – 1. marec, Mencej – 1. november
- Belaj analizira folklorne pesmi: v primerjavi s pripovedmi bolje prenašajo dele mitov. Raziskuje kolednice, tj. pesmi, ki jih pojejo koledniki pri obhodih. Najstarejša zapisana kolednica je iz 16. stoletja.
- Katičič in Belaj: **plodnostni mit je mit o junaku, ki pride na zemljo in prinese plodnost.**

Kolednice

- Kolednice so peli koledniki na začetku leta (1. marec)
- Belaj: pesmi, ki so se nanašale na poganski čas, so se ohranile od Božiča do Velike noči.
- Najstarejši je Trubarjev tekst iz 1575:

Mi smo prishli pred vrata
De bila boshya slata
- Češko besedilo iz prve polovice 15. stoletja:

Beli, Beli, Dubec stogy posrzed dvora (Beli, beli hrast stoji sredi dvorišča)
Oz. Wele, wele, Dubec stogy postrzed dwora ...

- Belaj poskuša rekonstruirati iz kolednic

- kdo smo „mi“: „mi“ = predstavniki Velesovega sveta.
- Koledniki so prišli od nekod: = iz Velesovega sveta, sveta mrtvih; hoja zaznamuje gibanje, njihovo pot se zaznamuje skozi leto.
- Pridejo pred vrata (sln. kolednica) ali v notranjost dvora (dvorišča) (češ. kolednica): vrata so lahko vrata od dvora, kar nakazuje zaporedje prej : potem.
- „vi“: „mi“, predstavniki Velesovega sveta smo prišli k „vam“ Perunovim ljudem.
- Hrast/dubec: spada v mitsko botaniko, pogosto je atribut gromovnikov; hrast stoji na dvorišču, je simbol, ki kaže, da gre za Perunove ljudi.
- Češ. odlomek se povezuje z Vele, vele (beli, beli) – nekateri so to interpretirali kot vokativ od Veles, vendar se ne sklada s predstavo o Velesovih ljudeh, ki pridejo v dvor k Perunovim ljudem. Vele pomeni „veliki“, torej: veliki hrast stoji sredi dvora – to je drevo sveta, na katerem so mitična dogajanja
- Zgodba: koledniki pridejo pred vrata, stoji drevo, privezan konj, zibelka, notri sinek mlad, koledniki prosijo za darove, če ne dajo darov, sledijo grožnje, da bodo ukradli sinka.
- Perunov sin naj bi bil Jurij; te pesmi so pogosto pete na Jurijevo. Koledniki bi ukradli Jurija in ga odnesli v drugi svet. O tej poti ni ohranjenih virov, zato je ne moremo rekonstruirati.

Motiv vrat, dvora

*Sma prišli prad ne vrate,
Bog otu, da b' ble zlate!
Oh Marija, oh Marija!
Sma z jenega ljeta v druga šli,
Bod' bug per nas noj Marija!*

*Dajte nam 'no pleče,
Saj oča nič ne poreče.
Dajte nam 'no klobasico,
Bug obvari vašega prašiča.
(Štrekelj 1904–1907/III:3)*

- Žabnica v Kanalski dolini, 19. stoletje
- 4. verz jasno kaže na novoletni poganski značaj te božične pesmi: koledniki grejo na božič iz enega leta v drugo.

Stoji tyčka postřed' dvoře,
Na tej tyčce chmeli roste,
Aš to chmeli othráme,
Piva z neho navaříme.
– Koho s ním opojíme?
– A kohoš byhom jiného,
Neš mládence Staňkového.
– Kam pojedem pro nevěstu?
– Přes ty hory, přes ty doly,
Až k tem Římkům do komory.
V tej komoře bílé lože,
Na tom loži panňa leží,
Zavázanou hlavu drží,
Na prstě ma zlatý prsten –
Kto ten prsten símat bude
Ten zajisté její bude...

(Caraman 1933:241)

“Stoji motka posred dvora,
Na toj motki hmelj raste,
Taj ćemo hmelj otrgati,
Pivo iz njega variti.
– Koga ćemo s njime napiti?
– A koga bismo drugoga,
Nego mladoga Stanjkovoga [prezime].
– Kamo idemo po nevjestu?
– Preko tih gora, preko tih dola,
K tima Rimkima [prezime] u komoru.
U toj komori bijeli ležaj,
Na tom ležaju djeva leži,
Zavezanu glavu ima,
Na prstu ima zlatni prsten –
Tko će taj prsten uzeti,
Taj će zaista njezin biti.”

Motiv stebła/drevesa

*Naśród dworu jawor stoi,
Hej! Leluja!
Na jaworze złota rzęsa.
I przylecieli rajske ptaszęta.
I obtrzęśli złote, złote rzęsy.
I wybiegła nadobna dziewczyna
I rozpuściła swój biały fartuszek
I pozbierała złote, złote rzęsi,
I skoczyła do złotniczeńka.
– Złotniczeńku, rzemiśniczeńku,
Ulij że mi złoty kubek!
– Któż ci se będzie z niego napijał?
– Sam pan Jezuz z Aniołami,
I Marija z dziewczicami,
Nadobna dziewczyna z kawalerami...
Hej, Leluja!
(Caraman 1933:197)*

*“Nasred dvora javor stoji,
Hej! Aleluja!
Na javoru zlatne rese.
I priletješe rajske ptice
I otresoše zlatne, zlatne rese.
I istrčala godna djevojka
I raširila svoju bijelu pregaču
I pobrala zlatne, zlatne rese,
I skočila do zlatara:
– Zlataru, obrtniče [deminutivi],
Izlij mi zlatni pehar!
– Tko će ti iz njega napijati?
– Sam gospodin Isus s anđelima
I Marija s djevicama,
Godna djevojka s kavalirima,
Hej! Aleluja!”*

Bela krajina, Štrekelj, 1904-1907

Na dvori vam zelen bor,
Zanj' privezan konjic vran.
Na konjički sédlice,
Na sedlici sínak vaš,
Sínak ima srebern pas.

Dobar večer, gospodar,
Bog nam dobre gosti dal!
Pred kuču zelen zbor (!),
Konj uranec pervezan,
Na urancu sedalce,
Po sedalci zibelka,
Po zibelki sinek mlad,
Na sincu je kapica,
Na kapici rožica,
Na rožici ptičica,
Ta tičica popevala,
Da v žiti letala,
I pšenica klatala.

Pred kučom ti zelen dvor (!),
Na dvoru ti šest volov,
Nad (!) volovi vranec konj.
Na konju je sedalce,
Na sedalcu sínak tvoj,
Na sinaku kapica,
Na kapici kitica,
Na kitici tičica.
Ona lipo poje,
Dobro leto zove,
Bog nam ga daj!

Ovo su van kolejani, fiole,
Ki su bili lani, fiole.
Našli smo mu vrata,
Dobru sucu u dvore.
Da bi, Bože, zlata
Čin pozlatit vrata!
Pred dvoron mu zelen bor:
Pod njen igra vranjin konj,
Zlatnin sedlon osedlan,
Zlatnu uzdu obuzdan.
Na njen jaše mlad junak.
Ki je ta mlad junak?
Ni to mlad junak,
Već sveti Juraj oružnik,
Ki nan budi pomoćnik

U sve naše potrebe.
Orebice bilice,
To su naše diklice:
Jone lipo poju,
Dobro leto zovu,
Jod šenice klasi,
Dugi kako pasi.
Čuda nan je hoditi,
‘Ko ćemo ča dobiti.
Bura snigon vije,
Postoli su jutli,
Nutri blato švrčka,
Šilo manka, dretve ni!...
(Milčetić 1917:11)

Naśród dworu jawor stoi,
Hej! Leluja!
Na jaworze złota rzęsa.
I przylecieli rajskie ptaszęta.
I obtrzęśli złote, złote rzęsy.
I wybiegła nadobna dziewczyna
I rozpuściła swój biały fartuszek
I pozbierała złote, złote rzęsi,
I skoczyła do złotniczeńka....

у харòdzi на перехòdzi
– Christos waskros, Syn Boží!
Staïc wierba karczystaja
Na tòj wierbè kara załacistaja,
Nalecièli ptùszki da usiè szczykitùszki,
Tùju kòru aszczykitàli.
Wyszła, wybiehła kràsna N.N.
Szeukòu chfartùch razastàła
Da tùju hòru padabràła...
Da k zlotniczkoj adastàła ...¹⁰

Motiv konja

*Na dvori vam zelen bor,
Zanj' privezan konjic vran.
Na konjički sédlice,
Na sedlici sínak vaš,
Sinak ima srebern pas.*

Motiv zlata in prstana

*Eto Bože preko vode, veselo, veselo!
Na doratu vas u zlatu, veselo, veselo!
Na ruci mu zlatan prsten, veselo veselo!
(Botica 1995:54)*

Božič

- Kdo je „sinek“?
- = sin gospodarja, pred čigar hišo so prišli koledniki
- Če so koledniki Velesovi ljudje, ki so prišli pred dvor, kjer so zbrani Perunovi ljudje, je gospodar sam Perun.
- Ta dvor stoji na gori, gora pa je nesporno Perunov kraj.

*Pred kuču zelen zbor,
Konj uranec pervezan,
Na urancu sedalce,
Po sedalci zibelka,
Po zibelki sinek mlad,
Na sincu je kapica,
Na kapici rožica,
Na rožici ptičica*
(Štrekelj 1904–1907/III:8)

*А йшли-брели волочѣбники,
А йшли-брели да питалися,
К чиему двору пригребáлися:
“Чей же двор на горе стоит?”
Иванов двор на горе стоит,
Кругом двора железный тын,
Железный тын, медяны ворота,
Подворотницы – подзолотницы,
Защепочки все серебряные.*
(Базанов 1970:324)

“A išli su – brodili valačobniki,
a išli su – brodili i zapitali se,
čijeg su se dvora dokopali:
‘Čiji to dvor na gore stoji?’
Ivanov dvor na gore stoji,
oko dvora željezna ograda,
željezna ograda, mjedena vrata,
podvratnice – podzlatnice,
zasuni svi srebrni.”

- ▶ Na novo leto (Velju noč) se je rodil Gromovniku Perunu sin! O otroštvu sina ne izvemo ničesar, lahko le ugibamo, da ga koledniki odpeljejo s seboj v Velesov svet, tj. da bo umrl.
- ▶ Če koledniki ne bodo obdarovani, bodo odpeljali sinka.
- ▶ „/.../ med rožica, / med rožice, fijolice, Među rajske djevojčice.“ → slovanske elizejske poljane

*Ako ne č'te darovati,
Očemo vam sinka zeti,
Najmlajšega, najdražega,
Očemo ga otpelati
S crne gore v ravno pole,
Med deklice, med snašice,
Tam ćemo ga rezigrati,
Rezigrati, restancati.
(Huzjak 1957:14)*

*Ak nam ne 'te daruvali,
Mi vam bummo sinka zeli,
Sinka zeli, otpelali
V ono dole ravno pole
De nam rastu modre rože
Modre rože fijolice.
(Huzjak 1957:19)*

-
-
- ▶ Pri južnih Slovanih na sin Gromovnika svoje ime: Božič; Ivanov in Toporov sta povezovala par Badnjak : Božič = staro : mlado

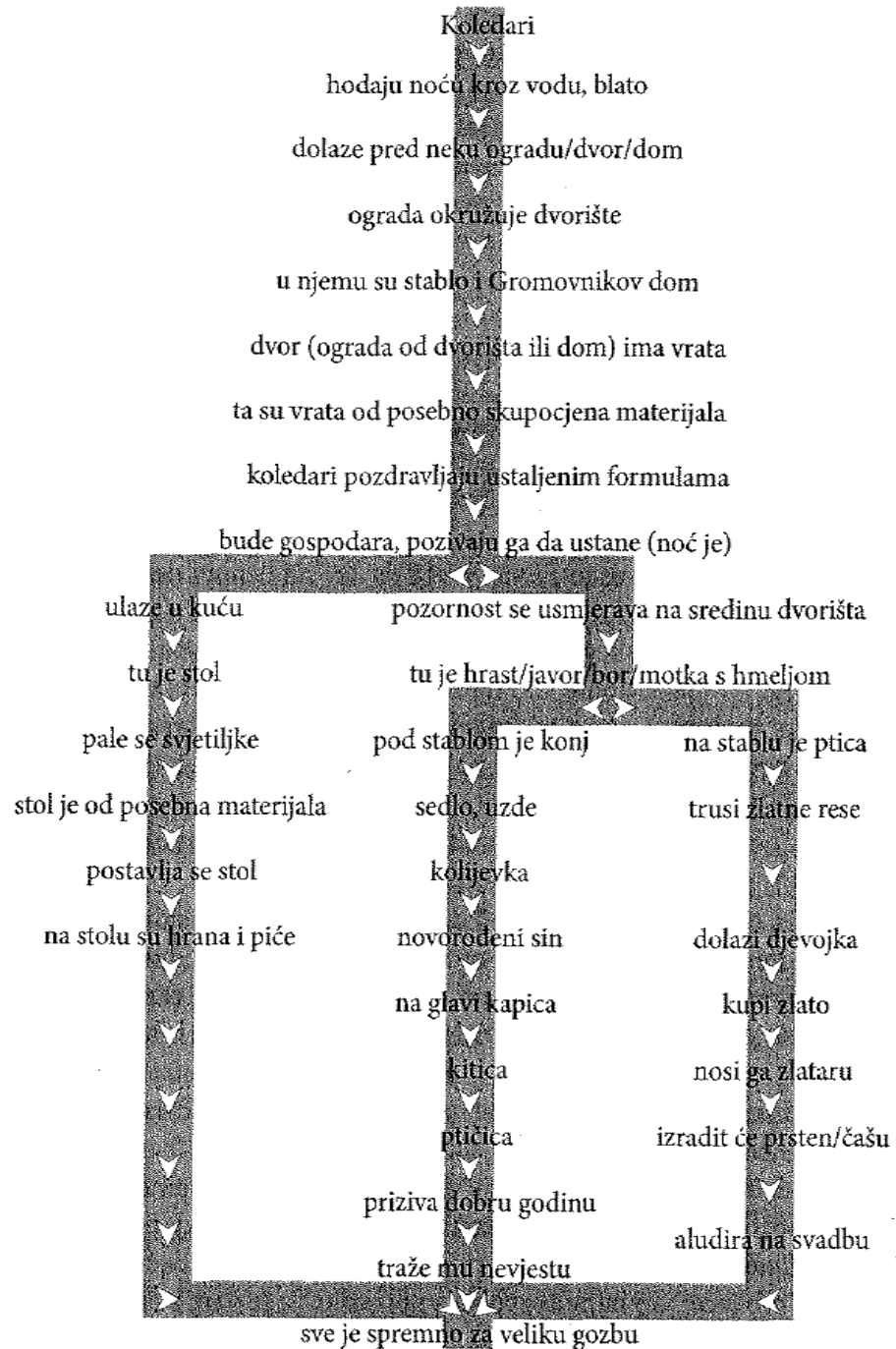
Sintagmatska - zgodba

- Glavna razlika je med glavnimi osebami (ponekod sinek, drugod deklica, v ukrajinski ni nič)

slovenske iz Zabnice i Bele Krajine	češka	poljska	hrvatska s Krka	ukrajinska
koledari			<i>kolejani</i>	koledari
došli su pred vrata			pred vratima suca	(došli su)
vrata su zlatna			pozlatiti vrata	
bor pred kućom	motka i hmelj	javor	bor pred kućom	
vrani konj			vrani konj	
zlatno sedlo			zlatno sedlo	
sinak	mladić	djevojka	na njem junak	
kapica				
grančica		zlatne rese		
ptičica		rajske ptice	jarebice	
dobro ljeto zovu			dobro ljeto zovu	
	idu mu po nevjestu			
	ima zlatni prsten			
		nose rese zlataru		
	znak bračne veze	udvarači		
				bude gospo- dara da pri- premi gozbu

Shema:
V. Belaj: Hod
kroz godinu.

Shema:
V. Belaj: Hod
kroz godinu.

Bor in božično drevesce

- ▶ J Slovani so si steblo/drevo sveta pogosto predstavljali kot bor; beseda ‚bor‘ je prvotno pomenila ‚gozd‘, že v ide. Pride do pomenskega premika ‚suh gozd, suho, vzvišeno mesto‘, polj. ‚velik gozd‘, vendar ne katerikoli gozd, ampak peščen, suh, na vzvišenem mestu, brez rastlin, suh, neploden; bor je v nasprotju z mah; že v psl. Pride do spremembe pomena v ‚pinus‘, ‚drevo, ki raste na suhi zemlji‘.
- ▶ V južnoslovanski različici mita koledniki pridejo do hiše, pred katero stoji bor, in odpeljejo gospodarjevega sina v kraljestvo mrtvih > verovanja a Hrvaškem: le je bor višji od hiše, gre gospodar/sin od hiše, če želi imeti kmet moškega potomca oz. bi rad, da sin preživi, ne sme posaditi bora na dvorišče.

Prošel je pisani vuzem, došel je zeleni Juraj

- ▶ Jurija odpeljejo, a nikjer ni opisa njegovega odhoda na drugi svet, vse se samo sluti kot možnost.
- ▶ Obstaja veliko pesmi, ki govorijo o prihodu Jurija z drugega sveta > jurjevske pesmi.

Prošel je, prošel, pisani Vuzem,
Došel je, došel zeleni Juraj

➤ (hód)iti

- ▶ Katičić: *hoditi* – *roditi*

*Pisan Vuzem prošao, zelen Juraj došao,
Iza one gore, u to ravno polje.
Darujte ga, darujte,
Juru zelenoga!
Kuda Jura odi, tuda polje rodi.
Nije Jura svaki dan, već u ljetu jdan dan.
(Huzjak 1957:7)*

- ▶ Vzhodnoslovanske pesmi pa, nasprotno, ne poznajo motiva Jurijevega prihoda: nikjer ne opisujejo, kako prihaja → vsebujejo pa isti motiv, le v drugi smeri: pojejo o tem, kam naj Jurij odpelje zveri.

- ▶ Gre za isto pot, le opisana je z dveh nasprotnih vidikov

Jurij prihaja na Jurjevo

-----→
Kraj za morjem (krvavo morje) zeleni gozd, blato, ravno polje

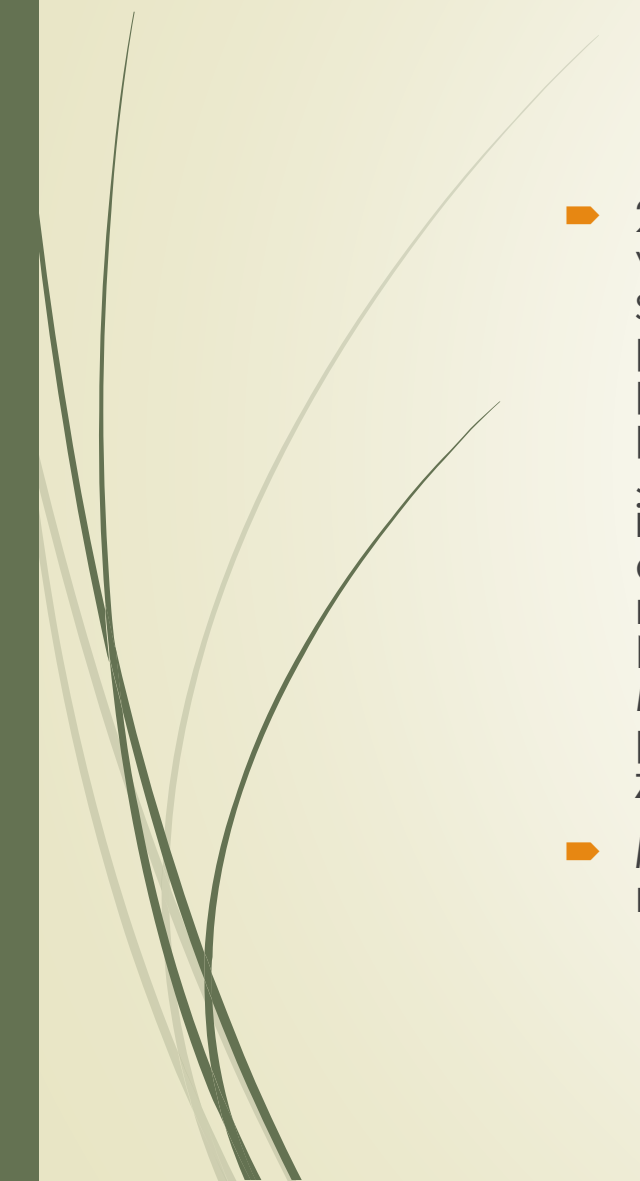
←-----
Jurij podi divje zveri od živine (na Jurjevo)

“Jurju, oče hrabri,
Makariju prepodobni!
Spasi našu stoku,
Sve životinje –
U polju i za poljem,
U šumi i za šumom,
Za šumom – šumama,
za strmim gorama!
Vuku s medvjedom –
Panj i klada,
Do iza mora cesta!”

-
- Jurij torej prihaja k nam in njegov prihod zagotavlja plodnost, rodovitnost njiv – torej je bog vegetacije, ki prinaša plodnost.

Ovo se klanja zeleni Juraj – kirales!
Zeleni Juraj, zeleno drevce – kirales!
Zeleno drevce zelenoj hali,
Zelenoj hali, jukuni kapi,
Jukuni kapi, jubričkoj sablji,
Juričkoj [sic!] sablji, u bačkom pasu,
U bačkom pasu, u plavi hlači,
U plavi hlači, u žutih čizmah.

Kukuvačica zakukuvala,
U jutro rano v zelenom lugu,
V zelenom lugu, na suhom drugu,
Na suhom drugu na rakitovom,
Na rakitovom i na borovom.
To mi ni bila kukuvačica,
Već mi je bila mlada nevjesta.
Mlada nevjesta po gradu šeće,
Po gradu šeće, deverke budi,
Dever ne verak kako brajenek.
Stante se gore mlade snašice,
Pak nadielite nas djevojčice.
Nas djevojčice, zelena Jurja.
Sve su djevojke zamuž otišle,
Samo ostala Mara djevojka,
Mara imala zlatnu jabuku.
Puno gospode za jabuku drže,
Komu jabuka, temu djevojka,
Juri jabuka, Juri djevojka,
Jura ju taće u ra(v)no polje,
U rano polje, u crne gore – kirales!
(Huzjak 1957:14)

-
-
- ▶ 23. aprila je datum, ko se Jurij vrača nazaj v naš svet in na oni svet pošilja volkove → Velesovi ljudje pridejo na Perunov dvor. Na novo leto se Perunu rodi sin. Koledniki ga odnesejo s sabo. Veles ukrade sina Perunu. Sin preživi del leta pri Velesu. Ta sin, sveti Jurij se vrne na 23. aprila kot mlad fant. Ves čas se ponavlja v pesmih sveta rima „hoditi, roditi“ – Jurij s tem, ko hodi, s sabo prinaša plodnost, zato se ta mit imenuje plodnostni mit. Jurij med potjo domov sreča deklico (Mara) in se zapleteta; med njima se zgodi incest, Jurij namreč izve, da je bil deseti brat. Ugotovi, da je bila Mara njegova dvojčica, on pa je bil ukraden in odnesen na drugi svet. Incestna zveza je mitologiji **sveta poroka**; prav ta je tista, ki omogoča plodnost sveta. Nato se nekaj zgodi verjetno jo on prevara), zato Mara pobesni in ga ubije; Mara postane Morana – boginja smrti. Jurij se izkaže kot konj, Mara ga zbije v podobi konja in dvojčka, zato Jurij konča kot konjska žrtev. Tako se začne vse znova – cikel.
 - ▶ *Paralele za Jurija se izvajajo iz korena *irъj, *vyrъjъ: kraj, kamor se jeseni selijo nebeške ptice / raj onstran vode, kjer bivajo duše umrlih*

Priporočena literatura

- ▶ Nikolaj Mihajlov: Zgodovina slovanske mitologije v 20. stoletju.
- ▶ Nikolaj Mihailov: Mythologia Slovenia, Poskus rekonstrukcije slovenskega poganskega izročila. 17-49.
- ▶ Vitomil Belaj: Hod kroz godinu (46-86 = glavni mit; 136-206 = vegetacijski mit)
- ▶ Monika Kroje: Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja.
- ▶ Vladimir N. Toporov: Predzgodovina književnosti pri Slovanih. Poskus rekonstrukcije.